

vemu Apolonu, je Belin ne samo božanstvo umetnosti, ampak tudi znanosti: De' chiari ingegni io regolai l'ardire, e loro apersi gli arcani di natura.¹⁰ Še več: v Metastasijevem prizoru Astrea placata je Apolon zagovornik Človeštva pred Jupitrom in obtožuje Astreo, da je zakrivila neenakost med ljudmi s tem, da je prepuстила Fortuni porazdelitev dobrin mednje.

Toda v nobeni Metastasijevi sliki ne nastopa kako zlo božanstvo, ki bi bilo podobno Burji. Burja predstavlja nasilje, človeku sovražne sile, zimo ali vojno. Nič takega ne najdem pri Metastasiju.¹¹

J. Šlebinger omenja, da je Belin po zunanji obliki podoben prizoroma Egeria in Il trionfo d'Amore.¹² Toda podobnost ni večja kot z drugimi Metastasijevimi slikami. Egerijo kličejo bogovi, da s svojo razsodbo pomiri sprta Venero in Marsa, ki se ne moreta sporazumeti, da bi določila rimskega cesarja. Egerija zadovolji oba, ker izbere Jožefa II. Il trionfo d'Amore pa je napisan za poroko Jožefa II. in podobno prikazuje, kako se vsi bogovi razveselijo te zakonske zveze, tako da odpustijo Amorju vse gorje, ki jim ga je bil povzročil in zaradi katerega so se mu hoteli maščevati. V Metastasijevih delih imamo neke vrste proces: obtožbo, zagovor, rozsodbo, pri Devu pa se spor razreši s samim Belinovem prihodom.

Ves Metastasijev vpliv na Deva obstaja torej le v pobudi, da se na Slovensko presadi pesniška zvrst, v kateri se je odlikoval italijanski pesnik. To prizadevanje ni nepomembno, ker so slovenski preroditelji črpali tudi iz dejstva, da je slovenski jezik primeren za petje, odločili pa so se tudi, da ustvarijo slovensko pesništvo. Metastasijevo delo je bilo tesno zvezano z glasbo, zato je tudi Devov Belin doživel uglasbitev po zaslugi Jakoba Zupana. In ko je končno Linhartov Veseli dan ali Matiček se ženi dobil glasbeno spremljavo z Novakovim Figarom, je bil po besedah D. Cvetka¹³ podan »dokaz, da zmore domača, slovenska beseda na odru to, kar tuja, in se lahko v gledališču enakovredno postavi ob stran italijanskemu in nemškemu jeziku, ki sta dotlej obvladovala ljubljanske uprizoritve«.

Jože Stabéj
SAZU Ljubljana

IZ ZGODOVINE SLOVENSKEGA BESEDJA

Zgodovina zapisanega slovenskega besednega zaklada se začne z brižinskimi spomeniki, ko se je v času od okrog druge polovice 6. stoletja do okrog l. 1000 razvila prvotna slovenščina iz začetnega praslovenskega narečja tistih Slovanov, ki so se naselili na današnjem (in na danes potujčenem) slovenskem ozemlju. Brižinski spomeniki se odlikujejo s čistim starinskim slovenskim be-

¹⁰ Jaz sem usmeril drznost jasnih razumov in jim odkril skrivnosti narave (Z. Metastasio: La contesa de'numi).

¹¹ Če domnevamo, da se je hotel Dev izogniti ljubezenskemu motivu, bi naš zaplet lahko odgovarjal Polifemovemu prigovarjanju Galateji, ki ljubi drugega (Galatea, Il ciclope). Polifem ravno tako kakor Burja predstavlja nasilje.

¹² J. Šlebinger, Pisanice, prvi slovenski pesniški almanah, Izvestje c. kr. II. drž. gimnazije, Ljubljana 1906.

¹³ Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem, II. del, str. 66.

sedjem, ki so vanj komaj zaznavno vdrle nemške tujke in nemški slog.¹ V poznejših ohranjenih zapisih slovenskih besedil ali le posameznih stavkov in besed od 11. stoletja do natisa prvih slovenskih knjig l. 1550 (celovško-rateški, stiški, beneškoslovenski, Ulricha Lichtensteinskega, Oswalda Wolkensteinskega, itd.) pa se že močno pozna nemška politična in gospodarska prevlada, ki odseva iz vsega slovenskega pismenstva prav do prvih desetletij 19. stoletja.

Za povsem zanesljiv in dokazan nastanek in razvoj slovenskega besednega zaklada je torej treba veliko nadrobnega in skrbnega dela, preden bi mogli za vsako posamezno besedo za gotovo zapisati ali reči: beseda je bila prvič zapisana tedaj in tedaj, tam in tam, njen izvir ter razvoj je tak in tak, ipd. Žal so dozdajšnja prizadevanja za zgodovinski slovar slovenskega jezika, ki ga ima v načrtu in na skrbi Slovenska akademija znanosti in umetnosti, šele pri skromnih začetkih, tako da delo še desetletja ne bo pripeljalo do prvih uspehov. Za zdaj bo le delno, a zdaleč ne zadostno odpomogel tej stiski obetani Etimološki slovar slovenskega jezika. Razveseljivo pa je, da dobivamo zadnji čas že prve slovarje jezika slovenskih protestantskih piscev, kakor Riglerjevo Besedno kazalo², preurejen Megiserjev Slovensko-nemško-latinski slovar³, l. 1969 pa bo izšla v založbi R. Trofenika v Münchnu še Bohoričeva slovnica *Arcticae horulae* z njenim popolnim slovensko-latinskim slovarjem slovenskega besedja.

Prvi, ki je hotel načrtno in znanstveno zajeti zgodovino slovenskega besedja, je bil M. Pleteršnik. Ta je v Slovensko-nemškem slovarju l. 1894-95 iz okrog 200 tiskanih in pisanih virov pri večini vknjiženih besed in rečenic, pripisal tudi, kdo in kje je besedo zapisal, kje je bila tedaj v rabi, ipd. Pleteršnik je opravil s tem »velikansko, v primeri s prejšnjimi slovarji pa klasično delo« (A. Breznik), ki je še danes — po 74 letih — poleg več poznejših razprav najbolj iskan in upoštevan vir v raznih jezikoslovnih spisih v zgodovini slovenskega jezika. Da pa je čas Pleteršnikov slovar kljub vsem njegovim odlikam že zdavnaj prehitel, naj bodo navedeni le Breznikovi pripisi v izvod Pleteršnikovega slovarja, kjer je iz 380 virov nabral 17.060 besed in le-tem pripisal nove zgodovinske najdbe.

Do zdaj vemo za razmeroma malo slovenskih besed, kdaj in kje so bile najprvo zapisane ali natisnjene. Zato je danes še zelo tvegano reči ali zapisati, kje in kdaj je ta in ta slovenska beseda res prvič izpričana. Tako npr. pri našem najboljšem poznavalcu in preučevalcu zgodovine slovenskega besedja A. Brezniku lahko ugotovimo, da marsikateri njegov samozavestni zapis »prvič izpričano, zapisano, natisnjeno« spričo poznejših izsledkov ne drži, a taki primeri tudi dandanašnji niso redki.

Za ponazoritev, kako raznovrstni in raztreseni so viri, ki jih je treba iskati in upoštevati za zgodovino posamezne slovenske besede, je v naslednjem poljubno izbranih nekaj novih prispevkov, ki samo dopolnjujejo dozdanje izsledke, večidel pa tudi še niso dokončni.

Nekaj primerov smo namenoma izbrali zato, da se pokaže in poudari, kako neprimerna, napačna in kar natolcevalna je trditev, ki jo še vedno najdemo v spisih o slovenskem jeziku krivo ali nepresodno poučenih piscev, češ da se

¹ Glej zbirko *Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen*. II. Band. *Freisinger Denkmäler* — Brijunski spomeniki — *Monumenta frisingensia*. München 1968, str. 227—261, kjer je odličen glosar vsega slovenskega besedja v brižinskih spomenikih.

² Jakob Rigler, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. SAZU, Ljubljana 1968, str. 258—275 (okrog 2600 besed).

³ Hieronymus Megiser, *Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*. — Slovensko-nemško-latinski slovar. Preureditev in posnetek prve izdaje iz leta 1592. Priredila Annelies Lägroid. Wiesbaden 1967.

je slovenščina dokopala do lastnega besednega izrazja šele pozno v 19. in 20. stoletju, prej pa si je morala na veliko pomagati s prikrojenimi nemčizmi, romanizmi itd. Zakaj so pisali npr. slovenski protestantski pisci čisto po nepotrebnem toliko nemčizmov, je bilo že povedano.⁴ Kopičenje nemčizmov in slovenskih besed z enakim pomenom, npr. *vzrok-uržah*, *nidig-sovraž*, *šrinf-črnavka* itd. priča, da je bila za malodane nepretrgano vrsto nemčizmov na voljo domača slovenska beseda. Iz bojazni pa in iz podzavestne nepresodnosti, da sama slovenska beseda morda ne bi bila razumljiva vsakemu bralcu, so pisci raje segli po tuji skovanki, ki so jo poznali zlasti iz pogovornega jezika slovensko-nemškega ali le nemškutarskega mestnega prebivalstva, podeželanom pa so bile take skovanke večidel celo tuje. Pri neogljeni slovenski književnosti v 17. in 18. stoletju se je zgled prvih slovenskih piscev bolj ali manj vtihotapil tudi v poznejša dela, da omenimo le številne pridige Janeza Svetokriškega in p. Rogerija. Najbolj očiten primer zvrščanja nepotrebnih nemčizmov s slovenskimi sopomenskimi besedami, delno tudi brez le-teh, je v vsem slovenskem slojstvu rokopisni Dictionarium trilingue p. Hipolita — Janeza Geigerja iz l. 1711-12. Tu je med bogatim klenim zrnjem nakopičeno ljuljčnega semena kar na stotine in tisoče, a ne morda po kakršnikoli potrebi, marveč samo za pisan ništrc, iz navade in posnemanja.⁵

* * *

babiti — toja mati *babi*, vel toja mati *babijo*. Deine Mutter gib ein Hebamm ab: Meg.² O₇^a; **barva** — Kr. b. p., 10, vzeto iz Megiserjevega Thesaurus Pol. 1603 iz češčine: *barwa*, potem Vod. zv. 1/4^a: fuknò *barvo* púfha, itd.; — **beganica** — der Palmbusch: Guts. 239, 492, *beganza*, Ruthenbundlein; **beseden** — Tradition, *befedno* isrozhilo: Vod., zv. 76/6^a; **bitje** — Boh. 107: *bitje*, *bitja*, esse [das Sein]; **blagosloviti** — Segnen, *blagošloviti*: Meg.¹, O₂^a; *blagoslovljen*, shegnano alli *blagošlavlieno*: S. Krelj, Postila 1567, 15^b — **blazina** — na *blasinah* leshati inu spat: S. Krelj — J. Juričič, Postila I., 1578, 136^a — **boh** — Hip., Dict. I., 639, II., 175: *Succidia porcina*, speckseiten, Seiten speck, svinska slanina, tudi en *boh* shpeha; **boli** = ali — Du wollest oder nicht. Velis nolis. Ozhesh *boli* nozhes: Meg.², F₃^a; Guts. 346, 353; **bosman** — panis vulgo *bosman* dictus, assatura panis vulgo *boszman*: zapisa iz l. 1649 in 1688 iz Turnišča v Prekmurju: Kronika XV. (1967), 133, 134; glej še P. Skuhala, Povesti . . . Maribor, 1911, 114; **bralen** — braven — A. Murko, Dslow. W. 1833, 475: *Leserlich braven*; A. Janežič, Slovar 1850, 341: *Leserlich, čitálen, braven*; Iz. Cankar, Zgod. lik. umet. III., 4: dobro *bravna* zgodovina; Iz. Cankar, Uvod v lik. umet. 1959², 210, 268: knjižno delo je dobro *bralno*; **brati** — kir fnayo *brati*, nim naprei *berite*: Trubar, Catech. 1550, A IV^a; **brezbožnost** — Unglaube, *bresboshnojt* (nevèra): J. Alič, Majhine Bukvize . . . 1814, 92; **brivec** — Boh. 48: *Britfar*; Meg.¹: *britbar*; Hip. Dict. II., 162: *Scherer, balbierer, briviz, britbar* — **brivnica** — Hip. Dict. I., 617,

⁴ Glej Jis XII. 1. (1967), str. 182—188.

⁵ Kratice pomenijo Boh. = A. Bohorič, *Arcticae horulae*, 1584 — Briž. = Brižinski spomeniki — ČZN = Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor — Guts. = O. Gutschmann, *Deutsch-Windisches Wörterbuch*, 1789 — Hip. = R. P. Hippolyti *Dictionarium trilingue*, 1711—1712 (rokopis) — Jis = Jezik in slovstvo, Ljubljana — Kr. b. p. = Krajnsko besedišhe pisano, okrog l. 1680 (rokopis) — Meg.¹ = H. Megiser, *Dictionarium*, 1592 — Meg.² = H. Megiser, *Dictionarium*, 1744 — N = Kmetijske in rokodelske novice, Ljubljana — Plet. = M. Pleteršnik, *Slovesko-nemški slovar*, 1894-95 — Pohl. = M. Pohl, *Tu malu besedišhe*, 1781 — SN = Slovenski narod, Maribor—Ljubljana — Vod. = V. Vodnik, *Slovenski besednjak*, 1804—1806 (rokopis) — Zbir. = A. Mažuranič, *Zbirka rečih*, Zagreb 1835 — Drugi enkrat ali poredkoma uporabljeni viri so navedeni med besedilom.

II., 162: Tonstrina, barbierstuben. hisha sa britje; *brívniza*, strifhniza. Scher-
stube, hisha, kir se ftrische inu brije, *Brivniza*. Tonstrina; **brkljavka** — Hip.
Dict. I. 685, Dict. II., 79: Trochus, ein Topf, glaz. ena otrózhja ygrázha *berklávka*,
katéra se na tlejh fahéne, de brezhzy, inu na tlejh sem ter tam skázhe.

cestar — Vod., zv. 73/⁷^b: Strassenbereiter *zéstár*; **cev** — Boh. 27: *zeu*, id
est fistula; Meg.¹ H₂^a, Na^a, O₈^b: *ceu*, *zeu*, *zev*, Kil Schinbain, Spuel, calamus,
tibia, panus; Hip., Pohl. itd. (zraven pa seve še ror, das Rohr, die Röhre!)

čemerika — Kr. b. p. 521: *zhimerika*, Veratrum album, belloborus albus,
Weißnießwurz; — **članek** = sestavek: I. Kukuljević v Danici (Zagreb) 1847, 14:
če mi taj *članak* preko mere narasti; **čompa** — Glej JiS XII. (1967), str. 152—154;
črn — *črna* vojska; beseda *črn*, *črna*, *črno* zaznamuje obilost ljudi, npr.: vse *črno*
jih je bilo (Bleiweis, N 1855, 76); Pohl., Qq₄^a: Vojska *Zherna*, Allgemeiner Auf-
stand, Intestinum bellum, rebellio; M. Majar, Slovenija 1848, 44: *černa* vojska
kralja Matjaža. Beneški kronist Marino Sanuto je v zapisih iz l. 1496—1533 ime-
noval kmečko, t. j. *črno* vojsko *cernida* = *černida* (Kronika II. [1954], 27);
Iv. Pregelj, Zgodbe zdravnika Muznika, 1923, 8: ... dolgoletni duhovni oče go-
riških domobrancev *černidov*. Glej tudi: J. Gruden, Zgod. slov. nar., 941. Prim.
rusko čerⁿ ž. = sodrga, drhal; **črnošolec** — Zauberer, Magus ... *zhernashulz*,
Zauberey *zherna shula*: Meg.² B-bb₂^a; *Zherna shola*, Schwarzkunst. Nigromantia.
Zhernasholz, Schwarzkünstler. Nicromantia: Pohl., S₈₃^b; **čumeti** — im Halbschlaf
liegen: Fr. Bevk, Viharnik 1959, 60: Ni spala, le rahlo je *čumela*.

dan — svoje žive dni: Vod. Kopitarju 1. III. 1810 (ČJKZ = Časopis za slo-
venski jezik, književnost in zgodovino IV. [1924], 160); — **debiče** — mlado
dekle vse tja do let, ko je godno za možitev: JiS III. (1957/58), 136, 137; **dečér** =
hči: tako je večkrat zapisal Vod. v Slov. besed. I. 1804; **delavec** — Boh., 101:
Delavez, laborator; že prej pri Trubarju beremo oblike *Delouez*, *delauecu*,
delouci inu *delouice*, itd.; — **delavica** — Boh., 101: *Delaviza*, laboratrix; **de-
lavnica** — Guts., 435: ... *delauniza*; Vod., Lub. Nov. 20. jan. 1798: taka velika
delavniza; **dež** — zapis *Desh* v listini z dne 26. avg. 1254 pri Sv. Lovrencu na
Pohorju: Kres III. (1883), 477, 478; **dimnik** — Meg.¹ L₇^b, N₃^b, Hip. večkrat; **dim-
nikar** — Hip. Dict. II., 169: Schornstein — kaminfeger, *dymnikar*, dymazhiftnik,
repurgator fumarius; **dogodivščina** = zgodovina: L. Gaj v Danici (Zagreb), 1835,
štev. 7; Zbir. str. 3; **dopisnica** — besedo dopisnica ali Korespondenzkarte je za-
sledil A. Breznik prvič v SN 1874, 278. 1; iz slovenščine so prevzeli besedo Čehi:
ČZN 1937, 218; **doseći** — dosežem, *dosegovati* — ta nuz ... ludje *fo dosegli*, inu
ga fkufi to vednu branie *dosegujejo* ... Fr. Paglovec, Thomasa Kempensaria
Bukve ... Labaci 1745, fol. 6^a; **dragocen** — prim. Rogerij, Palmarium II., 101:
obogati fledniga is to drago zenno te Modrufti; rt. 365: je ... Pèrl kupil, inu
s'drago cenno sadubil; Zbir. str. 3: Dragocén, a, o, pretiosus, kostbar, Dragocénost,
i, ž. pretiositas, Kostbarkeit; N 1844, 204; J. Drobnič v slovarju 1846-49, itd.;
drevored — Die Allee, *drevored*, fenzhno fprehajalifhze: J. Alič, zapis nekako
po l. 1825 v Adelungovem slovarju k str. 12; Slovenija 1849, 11; Janežič 1851, 54,
itd. Glej tudi ČJKZ VIII. (1931), 39, 40, 67; **drvarnica** — Hip. Dict. II., 96: Holz-
haus, holzkammer, *dèrvárniza*, lignile; M. Zagajšek-Sellenko, Slov. Gram. 1791,
234-35: *dervarnizza* Holzhütte; **dvanajstlja** — Glej delo pod opombo ³, str. 20, 21.

Se bo nadaljevalo.